

Má čeština dva dativy a dva lokály?

19. března 2025

Tilman Berger (Univerzita v Tübingenu)

399 Typy životné: *pán, muž*

Sg.	N	pán-0	Pl.	pán-i/ové	občan-é
	G	pán-a		pán-ů	
	D	pán-ovi/u		pán-ům	
	A	pán-a		pán-y	
	V	pan-e hoch-u		pán-i/ové	občan-é
	L	o pán-ovi/u		o pán-ech	hoš-ích
	I	pán-em		pán-y	
Sg.	N	muž-0	Pl.	muž-i/ové	obyvatel-é
	G	muž-e		muž-ů	obyvatel-0
	D	muž-i/ovi		muž-ům	
	A	muž-e		muž-e	
	V	muž-i otč-e		muž-i/ové	obyvatel-é
	L	o muž-i/ovi		o muž-ích	
	I	muž-em		muž-i	

Poznámka: Dvě koncovky u vzoru znamenají, že všechna substantiva, která ke vzoru patří, mohou za jistých okolností končit na jednu nebo druhou z nich. Koncovky u podvzorů se týkají jen vymezených skupin substantiv.

Úvodní poznámky

- fenomén jako takový je dávno známý, vznikl přejetím koncovky *-ovi* od *u*-kmenů do *o/jo*-kmenů, kde konkuruje s původní koncovkou *-u* resp. *-i*

Úvodní poznámky

- fenomén jako takový je dávno známý, vznikl přejetím koncovky *-ovi* od *u*-kmenů do *o/jo*-kmenů, kde konkuruje s původní koncovkou *-u* resp. *-i*
- fenomén také vystupuje v jiných západoslovanských jazycích (a v ukrajinštině), ale v trochu jiné formě:
 - v slovenštině je *-ovi* koncovkou 3. a 6. pádu téměř všech životných maskulín
 - v polštině je *-owi* koncovkou 3. pádu téměř všech maskulin (nejenom životných)
 - v dolní lužické srbštině je *-oju/eju* je koncovkou 3. pádu téměř všech maskulin
 - v horní lužické srbštině je *-ej* je koncovkou 3. pádu téměř všech maskulin

Typy variace skloňovacích koncovek

- vytěsňování starší koncovky na úkor novější,
 - *-u* → *-owi* v polštině
 - *-a* → *-u* v češtině (2. pád singuláru neživotných maskulin)
 - *-e* → *-ø* v němčině (3. pád singuláru maskulin a neuter)
- rozlišování dvou koncovek v souvislosti se semantikou substantiv
 - životnost ve většině slovanských jazyků
 - *-u* vs. *-a* v polštině (2. pád singuláru neživotných maskulin)
- rozlišování dvou koncovek, které mají různé funkce
 - *-e* vs. *-u* v ruštině (6. pád neživotných maskulin)
- volná variace???

Několik pravidel z různých století

- Dobrovský 1809, 241
 - Des verlängerten Dativs und Locals sind nur die belebten Wesen fähig. Eigene Nahmen, wenn sie ohne Bestimmungswort allein stehen, fordern *owi*: *Prokopowi, Wáclawowi, Wogtěchowi*, sonst auch *u*: *k lwatému Prokopu, nallému Wáclawu, mladému Wogtěchowi*.
Pán oder *pan* vor einem anderen Nennworte nur *u*: *Pánu Bohu, panu kmotrowi*, sonst auch *pánowi*.
Bůh, duch, Kryřtus haben nur *u*: *Bohu, duchu, Kryřtu*.
- Maschner 1933, 42
 - Namen belebter Wesen haben im 3. Fall (Dativ) entweder *-u* oder *-ovi*: *pánu* oder *pánovi*; ausgenommen *Bůh* und *člověk*, welche *-u* (niemals *-ovi*) annehmen: *Bohu, člověku*.
 - Zunamen und alleinstehende Taufnamen haben die Endung *-ovi*, z.B. *Václavovi*, dem Wenzel, *Václavu Novákovi*, dem Wenzel Nowak, *panu Václavu Novákovi*, dem Herrn Wenzel Nowak.

- Příruční mluvnice češtiny (1995)

- V D (a L) sg. je pro životná maskulina typické zakončení *-ovi*. Kromě substantiv typu *předseda* mají maskulina možnost užívat koncovky *-ovi* vedle *-u (-i)*. Následuje-li ve složeném pojmenování za sebou více dativních (lokálových) tvarů, koncovky *-ovi* a *-u (i)* se obvykle střídají, u posledního slova je však *-ovi*: *panu inženýru -(ovi) Janu Novákovi*.
- U měkkých typů (*muž, soudce*) je u apelativ běžnější koncovka *-i*: *Dej to svému muži, otci; Poslali dopis správci* (nehrozí-li homonymie s N pl.).
- U vlastních jmen je naopak běžnější koncovka *-ovi*: *zavolej Tomášovi*. Koncovka *-ovi* se u křestních jmen jeví jako vhodnější tehdy, zabraňuje-li nežádoucí homonymii s tvarem vokativu, který má u křestních jmen vysokou frekvenci. (PMČ 1995, 247)

- Mluvnice češtiny (1986, 292)
 - [...] V zásadě jsou v současném jazyce obojí podoby rovnocenné, tedy např. *sousedu/sousedovi*, *hochu/hochovi*, *psu/psovi*; *muži/mužovi*, *soudci/soudcovi*. O užití delší nebo kratší podoby rozhodují různé činitele, zvláště syntaktické, slovosledné, rytmické; např. stojí-li jméno samostatně, mívá koncovku delší, v prvních členech několikaslovného souřadného výrazu koncovku kratší a teprve u posledního členu delší, srov. *panu (soudruhu) profesoru doktoru Miloši Novákovi*.

Faktory, které určují použití koncovek

- silná tendence k užívání koncovky *-ovi*, když podstatné jméno stojí samostatně
- v řetězcích několika podstatných jmen má poslední podstatné jméno koncovku *-ovi* a všechna podstatná jména před prvním mají koncovku *-u* (nebo *-i*)
- u „tvrdých“ podstatných jmen je silnější tendence ke koncovce *-ovi* než u měkkých
- u vlastních jmen je tendence silnější než u apelativ

Nebo trochu kratčeji

- syntaktický faktor
 - poslední podstatné jméno v řetězci má koncovku *-ovi*, podstatné jména stojící před ním koncovky *-u* nebo *-i*
- semantický faktor
 - vlastní jména > „tvrdé“ kmeny > „měkké“ kmeny

Nebo trochu kratčeji

- syntaktický faktor
 - poslední podstatné jméno v řetězci má koncovku *-ovi*, podstatné jména stojící před ním koncovky *-u* nebo *-i*
- semantický faktor
 - vlastní jména > „tvrdé“ kmeny > „měkké“ kmeny
- závěr: máme tři typy variace najednou!
 - rozlišování dvou (syntaktických) funkcí
 - rozlišování podle sémantiky podstatného jména
 - diachronní tendence s rozličnou rychlostí

Mluvnice současné češtiny (Cvrček et al. 2010)

- na straně 150:

D/Lsg.	samostatně		před dalším substantivem	
	-ovi (<i>hadovi</i>)	-u (<i>hadu</i>)	-ovi (<i>doktorovi X</i>)	-u (<i>doktoru X</i>)
Psaná čeština	69 %	31 %	12 %	88 %
Mluvená čeština	96 %	4 %	26 %	74 %

- na straně 152:

➤ (*had*)-u / (*had*)ovi v D/LSg. Psaná čeština: 38% (*had*)u, 62% (*had*)ovi
Mluvená čeština: 25% (*had*)u, 75% (*had*)ovi

- na straně 156:

➤ (*muž*)-u / (*muž*)ovi v D/LSg. Psaná čeština: 94% (*muž*)i, 6% (*muž*)ovi
Mluvená čeština: 54% (*muž*)i, 46% (*muž*)ovi

Tvary vlastních jmen osob často končí na -ovi, v mluvené češtině je v D/Sg koncovka -ovi častější u apelativ na Moravě než v Čechách.

Hebal-Jezierska, Milena (2011): Variantnost ve flexi životných maskulin.

- kapitola „Dativ a lokál singuláru“ (490-508) se začíná touto poznámkou
 - Analýze nejsou podrobená osobní vlastní jména, stranou ponecháváme kombinatoriku typu *dám to docentu Janu Novákovi*. Zabýváme se tedy pouze variantností typu *dám to zákazníkovi /zákazníkovi*.
- další postřehy
 - (tvrdá podstatná jména označující osoby mají tendenci používat -ovi poměrně často)
 - (u měkkých podstatných jmen je -ovi mnohem vzácnější)
 - u zvířat -ovi převažuje v dativu a je mnohem řidší v lokálu
 - přítomnost či nepřítomnost atributu hraje hlavní roli
 - různé předložky se chovají různě

Pár vlastních dat

- studentu (3.303) vs. studentovi (20.748)
 - Dále může být stipendium hrazené z dotace přiznáno *studentu*, který je cizincem, na podporu jeho studia.
 - Každému *studentovi* pomáhá a dokazuje mu, že právě on je na daný předmět nadaný.
- slonu (1.255) vs. slonovi (2.672)
 - Bajka o hrochovi a *slonu* aneb jak mokřina k vysušení přišla
 - Mimo jiné jsem jezdil také na *slonovi*, což bylo zajímavé.
- pekaři (9.184) vs. pekařovi (646)
 - *pekaři* může také být 5. pád nebo 1. pád množného čísla
 - Jako malá jsem chodila mamince s ostatními dětmi nakupovat chleba k vesnickému *pekaři*, který pekl obrovské kulaté pecny a navíc nás podaroval křupavými rohlíky.
 - Pak pecen za pecnem se peče a *pekařovi* z čela teče mastný pot.

Další data o vlastních jmenech

- hledal jsem pár osobních jmen v korpusu a zjistil jsem, že koncovka *-u/-i* vystupuje jen před příjmeními (nebo jako 5. pád)
- cf. data from SYN2020
 - *Marku*: 226 příkladů, 157 vokativů, 69 před příjmeními
 - *Bohumilu*: 64 příkladů, 61 před příjmeními, 3 ženských tvarů
 - *Václavu*: 248 příkladů, 238 před příjmeními, 10 “sv. *Václavu*”
 - *Tomáši*: 283 příkladů, 198 před příjmeními, 79 vokativů, 6 jiných případů (*k svatému Tomáši*)
 - *Markusi*: 8 příkladů, 8 vokativů

Závěry

- syntaktická úroveň
 - první dativ *-ovi*: stojí samostatně nebo na konci řetězce kongruentních dativů
 - druhý dativ na *-u*: stojí za atributem nebo v řetězci kongruentních dativů
- morfologická úroveň
 - sémantická škála:
vlastní podstatná jména > osoby > zvířata
 - morfologická škála:
tvrdá podstatná jména > měkká podstatná jména

Existují dva dativy/lokativy nebo jen jeden?

- myslím, že bychom měli rozlišovat mezi „silným“ („dlouhým“) a „slabým“ („krátkým“) dativem resp. lokálem, jejichž užívání je řízeno syntaktickými faktory
- „silný“ („dlouhý“) dativ resp. lokál slouží jako hraniční signál (konec nominální skupiny)
- podle mého není problém,
 - že tyto pády se rozlišují jenom u životných maskulin
 - že „slabý“ dativ může zastupovat „silný“ v mnoha případech (a v závislosti od jiných faktorů)
- přesto problémy jsou, totiž
 - spojení krátkých forem se slabými formami *po* přívlastku
 - s rozdíly mezi lokálem a dativem